

nog wel zijn eigen zingever (p. 15 en 69), maar "ingebed in de natuur" (pp. 28 en 29).

Vrij onderzoek leidt tot een grote mate van betrouwbaarheid, maar verschaft geen absolute waarheid (p. 14) en analoog op andere plaatsen: het al te stroeve positivisme heeft ook afgedaan. Door het werkje zelf te lezen treedt men in dialoog (cf. p. 13) met de humanisten die alleen de bedoeling hebben hun uitgangspunten duidelijk te formuleren, niet om deuren te sluiten of mensen te weren (ibid.). Een lofwaardig (en vooral: zeldzaam) initiatief in deze samenleving.

Jan GERMIS

Noot

* Valéry Giscard d'Estaing in "Le pouvoir et la vie", zoals geciteerd door Mia Doornaert in *De Standaard* d.d. 9.3.88, mutatis mutandis door mij aangepast (J.G.).

* * *

HET FUNDAMENT VAN DE GROTE LITERATUUR

Northrop Frye, *De Grote Code. De Bijbel in de Literatuur*. Nijmegen. SUN, 1986, 351 blz., 890 Bfr., ISBN 90 6168 249 5.

Dit is een heel goed boek, geschreven door een bijzonder erudiet auteur. In de literatuurstudie is Northrop Frye geen onbekende: een uitstekend professor, belezen, didactisch en ruime culturele achtergrond, zin voor traditie en de produktieve auteur van talrijke artikelen, essays, boeken. Eén boek mag men hierbij zeker niet vergeten, *Anatomy of Criticism* (Princeton. Princeton University Press, 1957), een werk dat systematische theorie levert met betrekking tot de vormen, de symbolen, de mythen en de genres. Het is er hem om te doen de 'orde van de woorden' in de literatuur te achterhalen, niet in één of andere deconstructie; geen analyse aan de hand van een semiotische rationaliteit, maar een achterhalen in het vlak van het narratieve begrijpen. In de beschrijving van de paradigma's van de literatuur sluit hij zich niet op in een atemporaliteit of in een al te strenge chronologische historiciteit; hij werkt veeleer transhistorisch, in de zin dat hij de geschiedenis doorloopt in een cumulatieve en niet in een additieve zin, zoals Paul Ricoeur ergens over hem schrijft.

De Grote Code is nu een schitterende toepassing van de genoemde anatomie van de literatuurkritiek. Opnieuw ontmoeten we hier de systematicus, die toch niet het slachtoffer van een systeemdwang is. De paradigma's of zelfs de grondvormen, die de *humus* van de literatuur vormen, en die de literaire criticus moet kennen, laten veel ruimte voor invulling en vrijheid over. Hij wil eigenlijk niets meer (en ook niets minder) bieden dan het zo fundamentele inzicht dat de bijbel het onderliggende paradigma of het voedzame structurele model is voor de Westerse literaire (en niet uitsluitend literaire) verbeelding. Niets nieuws, kan men zo zeggen. Alleen vergeet men in bepaalde kritische benaderingen de werkzaamheid

van de bijbelse traditie. De secularisatie heeft ook de literaire kritiek aangewreven en in de beschouwingen voor een blinde vlek gezorgd. Daarenboven vraagt elke nieuwe tijd om een nieuw inzicht in de 'Wirkungsgeschichte' van de bijbel in de literaire verbeelding, zodat het opnieuw belichten ook de bijbel als mythologische constructie met zijn taal, zijn beelden, zijn wijze van vertellen, zeker geen overbodige luxe kan worden genoemd. Dat wil nu niet zeggen dat de auteur zich hier op het standpunt van de theoloog stelt. Neen, Frye bestudeert de bijbel vanuit het gezichtspunt van de literair criticus die in zijn werk ook zijn persoonlijke betrokkenheid laat meespreken. Dit houdt nu ook weer niet in dat Frye zou stellen dat de bijbel (slechts) een literair werk is. Hij vindt het helemaal niet toevallig dat men in de loop van de geschiedenis steeds maar over dé bijbel is blijven spreken alsof al deze opgenomen boeken één geheel zouden vormen. Het is inderdaad niet toevallig dat het eerste boek (Genesis) met het ontstaan van de wereld begint, en dat het laatste met het einde der tijden (Apocalyps). Het dikke boek bevat meer structurele eenheid, dan men soms denkt, al leest men de bijbel niet van A tot Z. "De bijbel", zo schrijft Frye, "wekt ondanks zijn bonte samenstelling niet de indruk dat hij zijn bestaan te danken heeft aan een onwaarschijnlijke opeenvolging van toevalligheden; de bijbel is zeker het eindprodukt van een lang en ingewikkeld redactioneel proces, maar dat eindprodukt moet wel als een zelfstandig gegeven worden onderzocht" (blz. 27).

Northrop Frye is van oordeel dat de literaire kritiek wel dicht bij de sociale wetenschappen vertoeft. Dit impliceert voor hem een onderliggende antropologische visie; hij stelt die als volgt voorop: "De mens leeft niet als het dier direct en onbeschermd in de natuur, maar in een mythologisch universum, een verzameling veronderstellingen en overtuigingen die zich hebben ontwikkeld uit zijn existentiële bekommernissen. Daarvan zijn we ons voor het grootste deel niet bewust, hetgeen betekent dat onze verbeelding er elementen (in de vorm van kunst of literatuur) niet zou kunnen herkennen zonder bewust te begrijpen wat het is wat wij herkennen. Praktisch alles wat wij van dit geheel van bekommernissen kunnen zien, is maatschappelijk bepaald en cultureel overgeërfd. Onder dat culturele erfgoed moet zich een gemeenschappelijk psychologisch erfgoed bevinden, anders zouden we uitingen van cultuur en scheppende kunst uit andere tradities dan de onze niet kunnen begrijpen. Maar ik betwijfel of we direct toegang kunnen hebben tot dit gemeenschappelijke erfgoed als we de karakteristieke eigenschappen van onze eigen cultuur omzeilen. Een van de praktische functies van de kritiek, waarmee ik het bewust organiseren van een culturele traditie bedoel, is in mijn ogen dat wij ons meer bewust worden van onze mythologische conditionering" (blz. 28). Op die manier is het perspectief waarbinnen Northrop Frye werkt aangegeven: men kan zich in de literatuurwetenschap of in de cultuurfilosofie niet achter het foeffe verschuilen dat men zich uitsluitend met 'wereldlijke' aangelegenheden inlaat en dat men bijgevolg geen rekening met de werkzaamheid van de bijbel moet houden. Het onderliggende mythische universum omvat ook (en voor de Westerse wereld vooral) de bijbelse sfeer; dit niet in acht nemen, betekent dan ook het uitvoeren van een intellectuele mutilatie. Voor zijn bijbelkritiek, toegepast op de zogenaamde niet-religieuze literatuur, heeft Frye enkele belangrijke inspirators gevonden, het zijn specialisten die voor de hermeneutische praktijk niet meer weg te denken bijdragen hebben geleverd: Hans-Georg Gadamer, Paul Ricoeur en Walter Ong.

De grote code bestaat uit twee delen. Een eerste deel, 'De orde van de woorden', ex-

ploreert in vier hoofdstukken vier verschillende lagen: de taal, de mythe, de metafoer en een eerste benadering van de typologie. De taal, die in het eerste hoofdstuk ter sprake komt, kan men in de ruime zin de religieuze taal noemen, de taal die de mensen gebruiken als ze over de bijbel spreken en over de thema's die naar aanleiding van de betekenis en de zin van de bijbel ter sprake komen. Dit taalgebruik bevat een zekere retoriek: betogend en overtuigend in een mengeling van metaforisch of poëtisch en existentieel taalgebruik. In concreto betekent dit: "alle mogelijke stijlfiguren worden benut, zij het binnen het kader van doelgerichtheid en directheid" (blz. 68), en dit in het perspectief van de verkondiging, van het *kerygma*. In de daarop volgende hoofdstukken heeft de auteur het over mythe en metafoer, zoals men deze begrippen in de literatuurkritiek hanteert. Hier komt al het interpretatieprobleem aan bod: wat mag 'letterlijk', wat mag 'figuurlijk' heten? Het is duidelijk dat de geschiedenis van de mensheid haar uitdrukking en haar perspectief via beelden en verhalen heeft verwerkelijkt, maar de bijbelse mythen 'zeggen' nu precies wat uiteindelijk werkelijk is. De realiteit die de bijbel verwoordt, komt door die verwoording (en door het gelovig begrijpen) op de voorgrond. Het is nu de taak van de literaire hermeneutiek om aan te tonen via welke mythische structuren en metafoer-patronen de beoogde boodschap aan de oppervlakte komt. Dit vergt natuurlijk een historische dimensie: hoe heeft men in de loop van de geschiedenis de bijbel gelezen? Vandaar dat Northrop Frye in een vierde hoofdstuk de typologieën aan geeft van deze traditie; dit zijn een soort verklarende paradigma's voor de heilsgeschiedenis. Ik illustreer dit met een typisch citaat uit het boek: "De stuwkracht van de nieuwtestamentische typologie splitst zich in twee richtingen: in de richting van de toekomst en in de richting van de eeuwigheid, en beide komen samen op het ogenblik van de apocalyps of het laatste oordeel" (blz. 140). Frye maakt hierbij de passende opmerking in de toelichting om de werkzaamheid van de typologie te verhelderen: "Er is één ding dat door een maatschappelijk gevestigde kerk uiteraard met alle middelen waarover zij beschikt, zal worden bestreden: de idee dat haar gezaghebbende positie in de loop van de geschiedenis overstegen zal worden. Een leer als die van Joachim van Fiore over een derde historisch tijdvlak van de Heilige Geest, dat op het joods tijdvlak van de Vader en het christelijke, kerkelijke tijdvlak van de Zoon zou volgen, werd dan ook als ketterij beschouwd. In de zestiende eeuw werd het denkbeeld van een overstijging van de kerk in de geschiedenis actueel met de protestantse Reformatie. Onder 'reformatie' verstonen de protestanten niet slechts het afschaffen van misstanden binnen de kerk (daar was in principe niemand tegen gekant), maar het in ere herstellen van de bijbel als enige bron van geloof en handelen, waarnaar de kerk zich zou moeten richten. Aldus zou het de taak van de kerk worden een dialoog aan te gaan met het Woord van God, en niet de plaats daarvan in te nemen als bron van openbaring. (...) ... de protestantse Reformatie betekende een versterking van de oorspronkelijke revolutionaire impuls in de bijbelse religie, en een van de uitkomsten daarvan was een hernieuwde nadruk op de typologische betekenis van het Oude Testament. Met de grote kapitalistische revoluties van de achttiende eeuw betrad het typologische denken het wereldlijk strijdperk" (blz. 140-141).

Het tweede deel van *De grote code* handelt over de 'orde van de typen' en is eigenlijk een lange toepassing van de literaire-kritische systematiek die in het eerste is uitgewerkt. Frye begint met de studie van de belangrijkste fasen van de openbaring: schepping, exodus, wetgeving, wijsheid, profetie, evangelie en apocalyps. Dan volgt een globaal overzicht, al-

leereerst van de gebruikte beelden en vervolgens van de verhaalstructuren in de bijbel. Dit zijn respectievelijk (zie de omkering in vergelijking met het eerste deel) de hoofdstukken 'typologie II', 'metafoor II. beeldspraak' en 'mythe II. verhaalvorm'. In het laatste hoofdstuk, en niet het minst belangrijke, 'taal II' gaat Frye opnieuw in op de 'retoriek van de religie'. Hij geeft een schets van een polysemische of meerduidige opvatting van de hermeneutiek zoals die op de bijbel wordt toegepast, en zoals die in de middeleeuwse bijbelegese een bloeiende beoefening heeft gekend (en zoals trouwens ook Dante toepaste op eigen werk). Dit is een boeiende aangelegenheid, omdat de auteur hier aantoont hoe men op de stijgende ladder der betekenissen opklimt als men wel van de 'letterlijke' betekenis van een mythe of metafoor vertrekt, maar zich niet bij dit 'letterlijke' niveau houdt, en men dus ook de allegorische, de morele en anagogische niveau's doorloopt.

Dit boek van Northrop Frye is een schitterende inleiding tot de hermeneutiek; het is een praktische toepassing van het meer theoretische werk van Gadamer en Ricoeur, en tegelijk betekent het een didactische illustratie en toelichting van de literaire werkzaamheid van de bijbel, een werk dat op onze verbeeldingswereld zo'n merkwaardige invloed heeft uitgeoefend. Dit werk van Frye richt zich zeker niet de tot specialist van de bijbelegese, ook niet tot diegene die in de bijbel en in de geschiedenis van de spiritualiteit niets anders dan restanten van te vergeten beschavingen ziet. Het boek richt zich veeleer tot diegene die in onze gesecculariseerde beschaving iets meer van zijn eigen wortels wil terugvinden.

Jacques DE VISSCHER

* * *

EEN REFLECTIE OP DE RATIONALITEIT

A. Burms en H. De Dijn, *De rationaliteit en haar grenzen. Kritiek en deconstructie*, Assen-Van Goum & U.P.-Leuven, Leuven 1986, 105 p. ISBN 90 6186 200 0.

'Rationaliteit', rationeel denken schijnt de dag van vandaag een soort van toverwoord te zijn dat een betrouwbare benadering van de werkelijkheid moet waarborgen. Dit gaat zo ver dat in bepaalde positivistische en/of rationalistische kringen enkel datgene als relevant wordt aangezien dat een rationeel fundament heeft. In een boeiend geschrift, *De rationaliteit en haar grenzen*, argumenteren de twee Leuvense filosofen, A. Burms en H. De Dijn tegen de mening in dat de rationaliteit een beperktheid bezit, dat het met name onmogelijk is "om als het ware van buitenaf of op 'rationele' wijze datgene te funderen waardoor mensen aan hun leven zin of waarde geven" (p. VI).

Dit inzicht ontplooiën ze op een logische manier. In een eerste hoofdstuk, vergelijk de auteurs drie grote categorieën of interessesferen waarin de bewuste motieven, die het menselijk gedrag bepalen, kunnen ondergebracht worden, namelijk de *manipulatieve* of de interesse om de werkelijkheid te transformeren in een nuttig geachte zin, de *cognitieve* of het verlangen de realiteit te kennen en tenslotte de *zingevende* interesse. Met nadruk wijzen zij hierbij op het eigen karakter van de zingevend die niet mag gezien worden als een sub-